

הרב מנחם קמפינסקי

הארון והמזבח – המקדש בתפיסת הרמב"ן והרמב"ם

א. הקדמה

ב. המשכן בתפיסתו של הרמב"ן

ג. המשכן בתפיסתו של הרמב"ם

ד. האם בניית הארון היא מצווה בפני עצמה?

ה. המשכן – צורך גבוה או צורך הדיוט?

ו. מקום הארון ומקום המזבח

א. הקדמה

בתחילת פרשת תרומה (שמות כ"ה, א-ט) נצטוונו לבנות בית מעון להשראת השכינה: "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשֹׁכְנָתִי בְּתוֹכְכֶם". עניין המשכן והמקדש לא נזכר עד לפרשה זו, לא בבריתות עם האבות,¹ לא ביציאת מצרים ולא במתן תורה. לעומת זאת מפרשה זו ואילך עניין המשכן והמקדש תופס מקום משמעותי מאוד בתורה, עד כדי כך שכמעט כל הפרשיות סובבות סביבו: הקרבנות והעבודה, מעמד הכוהנים והלוויים ותפקידיהם, המסעות, הדיבור עם משה רבנו ואף הכניסה לארץ, אשר נכרכת עם "המקום אשר יבחר ה'" והציוויים הנלווים לו.

לפיכך עולה השאלה – מהו פשר השינוי אשר הביא לצורך במשכן ואשר הפך אותו לעניין מרכזי?

ב. המשכן בתפיסתו של הרמב"ן

בפתיחתו לפרשת תרומה (שמות כ"ה, ב) נדרש הרמב"ן לשאלה זו, וזו לשונו:

כאשר דבר השם עם ישראל פנים בפנים עשרת הדברות, וציוה אותם על ידי משה קצת מצוות שהם כמו אבות למצוותיה של תורה, כאשר הנהיגו רבותינו עם הגרים שבאים להתייהד, וישראל קבלו עליהם לעשות כל מה שיצו על ידו של משה, וכרת עימם

1 אמנם רמזים לקיומו העתידי של המקדש מופיעים אצל האבות (הביטוי "בית א-להים" נזכר אצל יעקב אבינו) ובשירת הים ("מקדש ה' כוננו ידך"), אך לא כציווי מפורש לבנותו.

ברית על כל זה, מעתה הנה הם לו לעם והוא להם לא-לוהים... ואמר: "ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש", והנה הם קדושים ראויים שיהיה בהם מקדש להשרות שכניתו ביניהם. ולכן ציווה תחלה על דבר המשכן שיהיה לו בית בתוכם מקודש לשמו, ושם ידבר עם משה ויצווה את בני ישראל.

הרמב"ן מקשר אפוא את הצייווי על הקמת המשכן לפרשיות יתרו ומשפטים אשר עוסקות במתן תורה. לפי דבריו, מעמד הר סיני שינה את מעמדם של ישראל והיווה מעין תהליך של גרות. המעמד החדש, על פי הרמב"ן, מחייב שיהיה בתוכם בית מקודש, אשר בו יהיה הדיבור עם משה רבנו וממנו תצא הוראה לעם ישראל. מדברים אלו אפשר כבר לעמוד על תפיסתו של הרמב"ן את המקדש כמרכז התורה, וכפי שנראה בהרחבה בהמשך.

המשכן כהמשך מעמד הר סיני

מצאנו התייחסות מפורשת של חז"ל לקשר בין מתן תורה ובין הצייווי על עשיית המשכן:

"ויקחו לי תרומה... אמר הקב"ה לישראל: מכרתי לכם תורת, כביכול נמכרתי עמה, שנאמר: "ויקחו לי תרומה". משל למלך שהיה לו בת יחידה, בא אחד מן המלכים ונטלה, ביקש לילך לו לארצו וליטול לאשתו, אמר לו: בתי שנתתי לך יחידית היא, לפרוש ממנה איני יכול, לומר לך אל תטלה איני יכול לפי שהיא אשתך, אלא זו טובה עשה לי, שכל מקום שאתה הולך קיטון אחד עשה לי שאדור אצלכם, שאיני יכול להניח את בתי. כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: נתתי לכם את התורה, לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם אל תטלוה איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים, בית אחד עשו לי שאדור בתוכו שנאמר: "ועשו לי מקדש" (שמות רבה ל"ג, א).

חז"ל נדרשו בדבריהם לשאלת הקשר בין הפרשיות, ועוד יותר מכך לשאלת תכליתו של המשכן. מדבריהם עולה שהמשכן הוא פועל יוצא ממתן תורה. המדרש ממשיך זאת לאב שהשיא את בתו לאחד מן המלכים, ובעקבותיה הוא הולך לדור בבית חתנו. השראת השכינה במשכן ממשיכה את הקשר של נותן התורה לתורה ולישראל.

ביתר ביאור והרחבה כותב הרמב"ן בכמה מקומות² כי הצורך במשכן החל במעמד הר סיני, כדי להכניס לממד הנצח את אותו מאורע נשגב וחד-פעמי ולהמשיכו לדורות

2 שם, וראה עוד בפירושו לשמות מ', לד; בהקדמתו לספר ויקרא; בהקדמתו לספר במדבר ובפירושו לדברים ל"ג, ב.

הארון והמזבח – המקדש בתפיסת הרמב"ן והרמב"ם

הבאים,³ וזאת על ידי בניית מקום מקודש שבמרכזו נמצאים הלוחות שניתנו בסיני. זו לשונו (שם):

וסוד המשכן הוא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר. וכמו שנאמר שם "וישכן כבוד ה' על הר סיני"..." כן כתוב במשכן "וכבוד ה' מלא את המשכן"..." והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני. ובבא משה היה אליו הדבור אשר נדבר לו בהר סיני... והמסתכל יפה בכתובים הנאמרים במתן תורה ומבין מה שכתבנו בהם⁴ יבין סוד המשכן ובית המקדש...

הארון כמרכז המשכן והמקדש

לפי תפיסת הרמב"ן, אשר כאמור רואה במקדש את 'מרכז התורה', אין ספק כי מרכזו של המשכן הוא הארון, אשר הוא משכן לתורה כפשוטו, ובו מתמצה הרעיון של המשכן מעמד הר סיני בזעיר אנפין.⁵ וכך כותב שם הרמב"ן במפורש:

והנה עיקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת השכינה שהוא הארון, כמו שאמר: "ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת". על כן הקדים הארון והכפורת בכאן כי הוא מוקדם במעלה, וסמך לארון השולחן והמנורה שהם כלים כמוהו, ויורו על עניין המשכן שבעבורם נעשה.⁶

3 בדברי הרמב"ן הללו מצויה נקודה נוספת אשר נוגעת בסוגיה יסודית ביחס בין התורה שבכתב ובין התורה שבעל-פה ובשאלת ההגדרה הקטגורית של "דאורייתא" ו"דרבנן".

הרמב"ן סובר שמעמד מתן תורה בהר סיני אינו מעמד חד פעמי, אלא תחילתו של תהליך שאיננו פוסק בכל הדורות, ולפיכך כל מה שמתפתח מתוך התורה נחשב גם הוא כגוף התורה עצמה. ונראה לומר שמכאן נגזרת שיטתו שדינם של הפירושים ומדרשי ההלכה שנלמדו מן התורה שבכתב אף הם בכלל "דאורייתא" (השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם, השורש השני).

לעומתו, סובר הרמב"ם שמתן תורה בסיני היה אירוע חד פעמי, שאינו דומה לכל התגלות אחרת (ראה הקדמתו למשנה). לפיכך, התורה שניתנה בסיני מהווה מערכת סגורה, הכוללת אך ורק את התכנים שניתנו באותה נקודת זמן. על כן, המונח "דאורייתא" כולל את התורה שבכתב ואת פירושה שבעל-פה, המסור מסיני, אך שאר הדינים המחודשים, שילמדו על ידי חז"ל במידות שהתורה נדרשת בהן, מעמדם יהיה אך ורק "מדרבנן" (ספר המצוות, שם).

4 בפירושו לשמות כ"ד, כא.

5 ועיין בספר שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל להגר"ד הלוי סולובייצ'יק (קריאת התורה בשבת, בשני ובחמישי, אות ב'), שהרחיב את הרעיון הזה, ורצה להוסיף ולחדש שארון הברית הוא הגורם המקדש את מקום המקדש ואף את ארץ ישראל כולה, עיי"ש.

6 וראה עוד בפירושו לשמות כ"ה, י; שם פס' כא, ושם ל"ח, כא.

תפיסתו של הרמב"ן את הארון כמרכז המשכן מקבלת חיזוק מכמה פרשיות בדברי הנביאים שמהן עולה במפורש שתכלית בניית המקדש אינה אלא הכנת מקום לארון ברית ה'.

בספר שמואל ב' בפרק ז' (א-ה) מתוארת השתוקקותו של דוד לבנות בית לה', ושם מפורש שהנקודה שכאבה ביותר לדוד המלך בחסרון בית המקדש הייתה העובדה שארון ברית ה' יושב באוהל עראי בזמן שהוא, המלך, יושב בבית ארזים:

וַיְהִי כִּי יָשָׁב הַמֶּלֶךְ בְּבֵיתוֹ וְהָ הִנִּיחַ לוֹ מִסְכָּיִם מִכָּל אֵיבָיו. וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֵל נָתָן הַנָּבִיא
רְאֵה נָא אֲנֹכִי יוֹשֵׁב בְּבֵית אֲרָזִים וְאָרוֹן הָאֱלֹהִים יֹשֵׁב בְּתוֹךְ הַיְרִיעָה.

כמו כן, בספר מלכים א' בפרק ח' מתוארת חנוכת הבית בימי המלך שלמה, כשכולה סובבת סביב הארון. ולא עוד אלא ששלמה אומר במפורש כי תכלית הבית שבנה היא לשים מקום לארון הברית:

"וְאָבְנָה הַבַּיִת לְשֵׁם ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וְאִשְׁשׁ שָׁם מְקוֹם לְאָרוֹן אֲשֶׁר שָׁם בְּרִית ה' אֲשֶׁר כָּרַת עִם אֲבֹתֵינוּ
בְּהוֹצִיאֹ אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם.

המשכן – שיבת ישראל לשורש מעלתם

בהקדמתו לספר שמות מוסיף הרמב"ן נקודה נוספת בעניין זה. כאמור, המשכן הוא אכן המשך מעמד הר סיני ומתן תורה, אך את מעמד זה גופא ואף את המשכו במשכן יש לראות בפרספקטיבה של גאולה, היינו כחלק מן התיקון הכולל של העולם על ידי עם ישראל. לדעת הרמב"ן, יש בהשראת השכינה מעין סגירת מעגל וחזרה למדרגה הרוחנית של האבות, בתוספת המדרגה של עם ישראל כישות ציבורית.

וזו תמצית לשונו שם:

...והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם ישובו.
וכשיצאו ממצרים, אף על פי שיצאו מבית עבדים, עדיין יחשבו גולים, כי היו בארץ
לא להם, נבוכים במדבר. וכשבאו אל הר סיני ועשו המשכן ושב הקב"ה והשרה
שכינתו ביניהם, אז שבו אל מעלות אבותם, שהיה סוד א-לוה עלי אהליהם, והם הם
המרכבה, ואז נחשבו גאולים. ולכן נשלם הספר הזה בהשלימו עניין המשכן ובהיות
כבוד ה' מלא אותו תמיד.

אם כן, תחילתו של המשכן באוהלי האבות, שם השרה הקב"ה שכינתו בתוכם, ומעמד הר סיני והמשכו שבמשכן מהווים חזרה למעלת האבות.

דברי הרמב"ן בנושא זה הם יסודיים מאוד בתפיסתו הכללית, המושתתת על יסודותיה הנאמנים של הקבלה. פעמים רבות הוא מבאר שמהלך השתלשלות העניינים בתורה

הארון והמזבח – המקדש בתפיסת הרמב"ן והרמב"ם

ובכלל ההיסטוריה האנושית מוביל לתיקון. לפי דבריו ברור כי הרעיון של המשכן הוא אידיאלי, כלומר כך עלה במחשבה מלכתחילה, שבשעה שעם ישראל יתעלה למדרגה זו של "גוי קדוש" אזי יהיה לו צורך בבית מקודש לה', והקמתו מהווה את התכלית של גאולת מצרים.

המשכן כתכלית הבריאה כולה

עיון נוסף בדברי הרמב"ן מגלה עוד רובד בעניין המשכן. לדבריו, ספר שמות הוא השלמה והוצאה לפועל של ספר בראשית, ספר היצירה. לפי זה, השראת שכינתו יתברך בתוכנו איננה רק תכלית יציאת מצרים, אלא תכלית הבריאה כולה.

וכבר לימדונו זאת חז"ל במדרש אגדה:

"ביום הראשון" – אמר ר' שמואל בר אבא: מהו ביום הראשון? מן היום הראשון שברא הקדוש ברוך הוא את העולם נתאוה לדור עם בריותיו בתחתונים. ראה היאך כתיב בכריית יום ראשון, "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד", יום ראשון אינו אומר, אלא יום אחד... שעד שהקב"ה היה יחידי בעולמו, נתאוה לדור עם בריותיו בתחתונים. לא עשה כן, אלא כיון שהוקם המשכן והשרה בו הקדוש ברוך הוא שכינתו ובאו הנשיאים להקריב, אמר הקב"ה: ייכתב שביום זה נברא העולם.

(במדבר רבה י"ג, ו)

כלומר, בהקמת המשכן יצא לפועל חפצו של הקב"ה 'לעשות לו דירה בתחתונים'⁷, ובזה החלה הבריאה לבוא לידי הגשמת ייעודה ותכליתה.⁸

המשכן אינו תוצאה של חטא העגל

תפיסת הרמב"ן את המקדש כרעיון אידיאלי נעוצה במחלוקת נוספת בדברי חז"ל, על אודות סדר התרחשות האירועים בפרשיות המשכן וחטא העגל. במדרש תנחומא בפרשת תרומה (סימן ח') מבואר כי המשכן הוא תיקון לחטא העגל.⁹ ואף שבסדר הפרשיות קדם ציוויו, מכל מקום יש לנקוט כאן את הכלל "אין מוקדם ומאוחר

7 המושג "דירה בתחתונים", אשר נזכר במדרש זה ובדברי הרמב"ן הנ"ל בהקשר למשכן, הורחב על ידי שניים מגדולי הדורות האחרונים – רבי שניאור זלמן מלאדי בספר ה'תניא' (פרק ל"ד) ורבי חיים מוולוז'ין בספר 'נפש החיים' (שער א' פרק ד' בהגהה) – כל אחד בדרכו, עיי"ש.

8 וכעין זה במדרש תנחומא פרשת נשוא, טז; ופרשת בחוקותי ג.

9 יש דמיון רב בין פרשת הבאת התרומות למשכן לבין פרשת הבאתן – להבדיל – לעגל, ונראה שחז"ל למדו מכך שיש במשכן מעין תיקון לעגל. דוגמה בולטת לכך – בעגל כתוב (שם ל"ב, ג): "ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם", ובתרומת המשכן כתוב (שמות ל"ה, כב): "ויבואו האנשים על הנשים כל נדיב לב הביאו חח ונזם וטבעת וכומז כל כלי זהב".

בתורה", ולשנות את פרשיית חטא העגל קודם ציווי המשכן.¹⁰ לשיטת התנחומא, אחרי החטא נתאפשר למקטרגים לומר שחלילה עזב ה' את ישראל, ונוצר הצורך להעיד שלמרות הכל השכינה שרויה בתוכם.¹¹

רש"י בפירושו לתורה קיבל את הדעה הזו מן המדרש, וביאר על פיה את סדר הפרשיות (שמות ל"א, יד; ל"ג, יא). ואולם הרמב"ן (ל"ה, א)¹² חולק עליו, ומבאר כי סדר הפרשיות מבטא במדויק את סדר השתלשלות האירועים וכי הציווי לבנות את המשכן קדם לחטא העגל, ולכתחילה היה זה רצון ה'. עמדתו של הרמב"ן תואמת לשיטתו המוסברת לעיל, שלפיה הצורך במשכן הוא עניין שורשי במהותם של ישראל ואינו תוצאה של חטא.

אין שניות בארון העדות

עניין סדר המאורעות בפרשיות אלו קשור בסוגיה נוספת הנוגעת לארון הברית, והיא השאלה האם היה ארון אחד או שניים. שורש העניין נעוץ בביאור הפסוקים הבאים:

וַאֲשֶׁר אָרוֹן עֲצֵי שֵׁטִים וְאֶפְסֹל שְׁנֵי לַחַת אֲכָנִים כְּרֵאשִׁימִים וְאֶעַל הַקֶּהָה וּשְׁנֵי הַלַּחַת כִּיָּדַי... וְאֶפֶן וְאָרֶד מִן הַקֶּהָר וְאֶשֶׁם אֶת הַלַּחַת כְּאָרוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וַיְהִי שֵׁם כְּאֲשֶׁר צִוֵּנִי ה' (דברים י', א-ה).

לפי שיטתו שפרשייה זו קודמת למשכן, התקשה רש"י מהו הארון המדובר כאן, והאם יש קשר בינו ובין הארון שנצטוו לעשותו בהמשך. זו לשונו:

"בעת ההיא" – לסוף מ' יום נתרצה לי ואמר לי 'פסל לך' ואחר כך 'עשית ארון', ואני עשיתי ארון תחלה, שכשאבוא והלוחות בידי היכן אתנם. ולא זה הוא הארון שעשה בצלאל, שהרי משכן לא נתעסקו בו עד לאחר יום הכפורים, כי ברדתו מן ההר צוה להם על מלאכת המשכן, ובצלאל עשה משכן תחלה ואחר כך ארון וכלים, נמצא זה ארון אחר היה, וזהו שהיה יוצא עמהם למלחמה, ואותו שעשה בצלאל לא יצא למלחמה אלא בימי עלי ונענשו עליו ונשבה.

הרמב"ן בפירושו שם חולק על דברי רש"י, וזו לשונו:

ודברי אגדה הם שמצא כתוב בתנחומא. ויש לשאול, ואחר שהוציא משם הלוחות ונתנם בארון שעשה בצלאל מה היה בזה ולמה הוא יוצא עמהם למלחמה? ואומרים

10 וכן מבואר בשמות רבה ל"ג, ג.

11 ועיין בדבריו של ר"ע ספורנו (שמות כ', כ; כ"ד, יח; ל"א, יח) שהרחיב בעניין זה, והעמידו, באופן שיטתי, כיסוד לכל פירושו על התורה.

12 וכן כתוב בזה"ק.

הארון והמזבח – המקדש בתפיסת הרמב"ן והרמב"ם

ששברי הלוחות היו שם, וכן באגדה. אבל דברי יחיד הם, שכך שנינו במסכת שקלים (ירושלמי פ"ו ה"א): "תניא רבי יהודה ברבי אלעאי אומר שני ארונות היו עם ישראל במדבר, אחד שהיו שברי הלוחות מונחין בו וכו' ורבנן אמרי אחד היה ופעם אחת יצא בימי עלי ונשבה". ודעת רבותינו בכל מקום בתלמוד¹³ אינו כן, אלא לוחות ושברי לוחות מונחים בארון.

ועוד, אנה יעמוד הארון הזה עם הלוחות הראשונות כל ימי המדבר? ! כי במשכן בבית קדשי הקדשים לאחר הפרוכת אין שם שני ארונות, וכן שלמה לא הכניס לבית קדשי הקדשים אלא ארון אחד! אבל הארון הזה של משה כשנעשה ארונו של בצלאל גזוהו כדין תשמישי קדושה וזהו הנכון על דעת רבותינו.

עד כאן ביאר הרמב"ן את דעת רש"י על פי דעה בתלמוד הירושלמי, והביא את דעת רבותינו בתלמוד הבבלי שמדובר אכן בארון אחר, עשוי עץ, ששימש תקופה מוגבלת ואחר כך נגזז. בהמשך מוסיף ומפרש הרמב"ן על פי שיטתו העקרונית בעניין זה:

כי על דרך הפשט יתכן כי "ועשית לך ארון עץ" ירמוז לארון שעשה בצלאל. וזה כי מתחלה נצטווה משה על המשכן וכליו והיתה המצוה הראשונה "ועשו ארון עצי שטים", כי היא עיקר הכוונה בכל המשכן להיות השם יושב הכרובים. ואחרי כן עשו את העגל וכאשר נתרצה השם למשה ואמר לו שיכתוב על הלוחות האלו כמכתב הראשון צוהו בקצרה שיעשה ללוחות האלה ארון עץ היא המצוה ללוחות הראשונות...".

אם כן, הרמב"ן נאמן לשיטתו, שלפיה עניינו של המשכן הוא לכתחילאי, ולכן מדובר כאן באותו ארון שהיה אמור לשמש ללוחות הראשונים, ואחר כך שימש ללוחות השניים ולשברי הלוחות. שוב מתבאר כי המשכן הוא המשך השראת השכינה של מעמד הר סיני, ולפיכך מרכזו של המשכן הוא בארון, שבתוכו מונחים לוחות הברית. הביטוי "משכן העדות" מתפרש אפוא לפי הרמב"ן כפשוטו, משכן ללוחות העדות.

"כי מציון תצא תורה"

לפי הרמב"ן מובן ומוסבר מדוע נבחר המקדש שבירושלים להיות בית הוראה לדבר ה', ככתוב בדברים י"ז, ח-י:

כִּי יִפְּלֹא מִמֶּךָ דְבַר לְמִשְׁפָּט... וְקָמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ...
וְעֵשִׂיתָ עַל פִּי הַדְּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה'.

13 ברכות ח ע"ב; ב"ב יד ע"ב; מנחות צט ע"ב.

ירושלים היא מקום משכן התורה ומשם יוצאת הוראה לכל ישראל,¹⁴ ומשם עתידה היא להתפשט אל כל העמים, כלשון חזונו של ישעיהו (ב', ב-ג):

וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נִכּוֹן יְהִיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת וְנִהְרֹוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם. וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנִלְכֶה בְּאַרְחֻתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם.

ג. המשכן בתפיסתו של הרמב"ם

הרמב"ם, בכמה מקומות (כפי שנפרט להלן), מציג תפיסה שונה לגמרי בהבנת מהות המשכן והמקדש, והיא מתמצית בשמם של ספריו העוסקים בהלכות המקדש – 'עבודה' ו'קרבנות'. לדידו נראה ברור כי מרכז המשכן הוא דווקא עבודת הקרבנות. כך מנמק הרמב"ם את מצוות בניית בית הבחירה בספר המצוות:

הציווי שנצטוונו לעשות בית לעבודה, שבו תהיה ההקרבה והבערת האש תמיד, ואליה תהיה הפניה ובו תהיה החגיגה וההתקבצות בכל שנה, כמו שיתבאר. והוא אמרו יתעלה: "ועשו לי מקדש" (מצוות עשה כ', תרגום הר"י קאפח).

ובמשנה תורה כתב הרמב"ם:

מצוות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה שנאמר: "ועשו לי מקדש"¹⁵ (הל' בית הבחירה פ"א ה"א).

בהמשך דבריו שם (הלכות א-ג) מתייחס הרמב"ם להשתלשלות ההיסטורית-הלכתית של המשכן והמקדש, אשר גם היא סובבת סביב עניין הקרבנות שמקריבים מחוצה לו, היתרם ואיסורם.¹⁶

תפיסה זו מתאימה לדברים שראינו לעיל, שלפיהם המשכן הוא תיקון לחטא העגל.¹⁷ תפיסה זו מקבלת משנה תוקף בדבריו של הרמב"ם ב'מורה הנבוכים' (ח"ג

14 על פי לשון המשנה בסנהדרין פ"ו ע"ב, ועיין עוד שם יד ע"ב, וכעין זה בע"ז ח ע"ב.
15 זאת, כאמור, לעומת דברי הרמב"ן, בהקדמתו לספר ויקרא (ובעוד מקומות), שהקרבנות הם עניין שולי ביחס להשראת השכינה, ותפקידם לכפר על העוונות ולמנוע את סילוקה, עיי"ש.
16 ואף בחתימת ספר עבודה, בסוף הלכות מעילה, חוזר הרמב"ם ומתייחס לענייני הקרבנות.
17 ונראה להוסיף, שיייתכן שעצם הצורך שלהם בעבודת הקרבנות היה חלק מנפילתם בחטא העגל. וכפי שמודגש שם בפסוקים (שמות לב ה-ו): "וַיִּקְרָא אֱהָרֹן וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לִפְנֵי וַיִּקְרָא אֱהָרֹן וַיִּשְׁכְּמוּ מִמִּחֲרָת וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּגְשׂוּ שְׁלָמִים" (והשווה רעיון זה לדברי ריה"ל בספר הכוזרי מאמר ראשון).

הארון והמזבח – המקדש בתפיסת הרמב"ן והרמב"ם

פל"ב ועוד) בעניין הקרבנות והמקדש – שלא נצטוו בהם אלא מפני שהורגלו בכך, וכדי להוציא מקרבם את העבודה הזרה.¹⁸

המזבח כמרכז המשכן והמקדש

לפי שיטתו של הרמב"ם, מסתבר לומר שהמזבח, ולא הארון, הוא אשר יעמוד במרכזו של המשכן. וכך נראה אף מדבריו יוצאי הדופן בהלכותיו שבמשנה תורה:

המזבח, מקומו מכוון ביותר ואין משנין אותו ממקומו לעולם, שנאמר: "וזה מזבח לעולה לישראל". ובמקדש נעקד יצחק אבינו, שנאמר: "ולך לך אל ארץ המוריה". ונאמר: "ויבן שלמה את הבית בהר המוריה". ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא ומשם נברא. אמרו חכמים, אדם ממקום כפרתו נברא... (הל' בית הבחירה פ"ב א-ד).

לפי הרמב"ם, מקום המקדש נקבע דווקא לפי מקום המזבח. באופן מיוחד חורג הרמב"ם ממשגרת ההלכות, ומתאר בהרחבה את ההיסטוריה של מקום המזבח, מבריאת האדם ועקדת יצחק¹⁹ ועד מציאת מקום המקדש על ידי דוד ושלמה. נראה ברור מדבריו שהמזבח הוא מרכז המקדש וממנו שואב המקדש את קדושתו, עד כדי כך שאף על פי שאין שם בית, מקריבים קרבנות על המזבח.

ראיה נוספת לכך ניתן לראות בפרשיית חנוכת המשכן. למעשה, ישנם שני תיאורים של חנוכת המשכן: בפרשת פקודי (שמות מ'), במשיחת כל כלי המשכן, ובפרשת נשא (במדבר ז') בחנוכת הנשיאים. בתיאור הראשון מוזכר המזבח כאחד מן הכלים במשכן, אבל בזה השני המשכן עצמו נקרא על שמו של המזבח – "זאת חנוכת המזבח". כלומר, עצם קדושת המשכן והמקדש תלויה במזבח.²⁰

18 הרמב"ן בפירושו לתורה (ויקרא א', ט) מתייחס לדברי הרמב"ם, ויוצא כנגדם בחריפות רבה. ואולם, למעין בדברי הרמב"ם נראה שכל כוונתו הייתה רק לתת טעם והבנה לפי דעת בני אדם, אך גם לשיטתו לכל המצוות יש טעמים עליונים ויש לקיימן גם אם לא מבינים טעמים אלו. ועיין בדבריו בסוף הלכות מעילה (פ"ח ה"ח) ביחס לחוקים בכלל ולקרבנות בפרט.

19 ועיין בפרקי דר' אליעזר פרק כ"ט, שכתב שאף ברית המילה של אברהם אבינו ע"ה נעשתה באותו מקום. זו לשונו: "ובאותו מקום שנימול ונשאר דמו, שם נבנה המזבח. ולכך נאמר (ויקרא ד'): 'זאת כל דמו ישפוך אל יסוד המזבח'".

20 בבואנו להסביר את שיטת הרמב"ן לעיל, הבאנו כהוכחה את פרשיית חנוכת הבית בימי שלמה המלך (מלכים א', ח), שבמרכזה הובלט מקומו של הארון, אך מעיון בהמשך הפרק נראה

עוד נראה להוכיח את מרכזיותו של המזבח במקדש על פי דברי ה'מנחת חינוך', שלפיהם כל הכלים אינם מעכבים, מלבד המזבח החיצון. זו לשונו:

...ואפשר דמזבח החיצון שהוא עיקר, דכל הקרבנות מקריבין עליו, אם כן בלא זה אינו קרוי בית המקדש, כי עיקר המקדש להקריב בו קרבנות, אבל המנורה או מזבח הפנימי או כדומה, דכל אחד מהכלים הללו יש להם עבודה מיוחדת, אפשר שאין מעכב בלא העבודה הזו, ועל כן אינו מעכב המצוה, כן נראה.

(מצווה צה, 'בנין בית הבחירה', ח).

הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'ק²¹ הוסיף לבאר, לפי יסוד זה, את הגמרא בסוכה:

... ואותו היום נפגמה קרן המזבח והביאו בול של מלח וסתמוהו, לא מפני שהוכשר לעבודה, אלא מפני שלא יראה מזבח פגום [רש"י: מפני הכבוד], שכל מזבח שאין לו לא כבש ולא קרן ולא יסוד ולא ריבוע פסול לעבודה (סוכה מט ע"א).

והעיר הגר"ד שאם כלי אחר, כגון המנורה, ייפסל – לכאורה לא מצינו שמכסים את הפסול מעיני הרואים מפני הכבוד. אלא ששונה המזבח משאר כלי המקדש, בהיותו עצם המהות של תכלית המקדש. לכן, כשישנו חוסר במזבח החיצון, יש בכך פסול בעצם קדושת המקדש והכשרו, מה שאין כן בשאר כלים. מכיוון שכך, ייתכן שמכסים משום בזיון המקדש דווקא פגם כזה, הקשור בעצם קדושת המקדש, ולא שאר כלים שנפסלו.

ונראה להוסיף עוד בעניין מרכזיותו של המזבח, שהנה לכאורה מקרא מפורש הוא שהדיבור של הקב"ה עם משה רבנו היה ממקום הארון, מבין שני הכרובים (במדבר ז', ט), אך מצינו דעה בדברי חז"ל שלפיה היה הדיבור דווקא ממקום המזבח, וכפי שכתב רש"י בפירושו (שמות כ"ט, מב):

"אשר אועד לכם" – כשאקבע מועד לדבר אליך, שם אקבענו לבא. ויש מרבותינו למדים מכאן שמעל מזבח הנחשת היה הקב"ה מדבר עם משה משהוקם המשכן.²²

שתכליתו של המקדש היא דווקא העבודה והתפילה (שתוקנה כנגד הקרבנות). מתואר שם באריכות רבה כיצד עמד שלמה מול המזבח, נשא את כפיו לשמים, והתפלל לה' שהבית ישמש לתכליתו כמקום תפילה – ליחיד, לישראל ולכלל האנושות.

21 רשימות שיעורים למסכת סוכה עמ' רס. ובחדושי הגר"מ והגר"ד (הל' בית הבחירה פ"ב ה"ז) האריך לבאר יסוד זה, שהמזבח הוא חלק מצורת המקדש ועל כן הוא מעכב בקיומו.

22 ומקור דבריו מברייתא דמלאכת המשכן פי"ד סימן ג': "מהיכן היתה שכינה מדברת עם משה... תלמידו של ר' ישמעאל אומר: מאצל מזבח העולה שנאמר (שמות כ"ט, מב): 'עולת תמיד לדרתכם פתח אהל מועד לפני ה' אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם'". וע"ע ב'בעל הטורים'

הארון והמזבח – המקדש בתפיסת הרמב"ן והרמב"ם

ארון העדות – כלי ללוחות העדות

אם כן, ראינו את מרכזיותו של המזבח לפי שיטת הרמב"ם. אולם מה בדבר מקומו של הארון? נעיין נא בדבריו.

בהלכות בית הבחירה (פ"א ה"ו) מונה הרמב"ם את רשימת כלי המקדש, ובפרקים הבאים הוא מפרט את צורתו ותבניתו של כל כלי וכלי. אך בכל דבריו לא נזכר כלל הארון, אף שבתורה (שמות כ"ה, י-כב) מובא הארון ראשון לכל הכלים!

והנה, לאחר שפירט את כל מעשה הכלים, כותב הרמב"ם:

אבן היתה בקדש הקדשים במערבו, שעליה היה הארון מונח ולפניו צנצנת המן ומטה אהרן. ובעת שבנה שלמה את הבית, וידע שסיפו ליחרב, בנה בו מקום לגנוז בו הארון למטה במטמוניות עמוקות ועקלקלות, ויאשיהו המלך צוה וגנזו במקום שבנה שלמה...²³ ונגנז עמו מטה אהרן והצנצנת ושמן המשחה. וכל אלו לא חזרו בבית שני...
(הל' בית הבחירה פ"ד ה"א).

העולה מדברי הרמב"ם הוא שהארון שבנה משה רבנו ע"ה נשאר עד שלהי הבית הראשון, וגנזו המלך יאשיהו במקום שהכין לכך שלמה המלך, למטה ממקום המקדש; ובבית שני לא היה ארון, אלא רק האבן שעמדה תחתיו. והדבר מעלה תמיהה, מדוע אכן לא בנו את הארון בבית שני, כשאר כל הכלים?

ובביאור הדברים נראה לומר לפי מה שכתב ה'מנחת חינוך', שהארון איננו חלק מהותי מן המשכן, אף שוודאי המשכן הוא מקומו. קדושתו של הארון נובעת מן הלוחות המונחים בו. זו כל תכליתו, ועל כן התורה מכנה אותו "ארון העדות" או "ארון הברית".²⁴ אם כן, חלות 'שם ארון' קיימת בשעה שהוא משמש משכן ללוחות, אך בבית שני, כשלא היו הלוחות, לא היה כל צורך לבנות ארון חדש.²⁵ מכל מקום

שמות מ', לג. וליישב את הסתירה הנ"ל כתב הגר"ח קנייבסקי בפירושו 'טעם ודעת' על הברייתא דמלאכת המשכן (שם): "צריך לומר שהקול היה יוצא מבין שני הכרובים, אבל משה היה עומד אצל המזבח ושומע את הקול מבפנים".

23 על פי אבות דרבי נתן (מ"א, יב), ובגמרא יומא נ"ב-נ"ד.

24 וכעין זה ראה לקמן בדקדוק דברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות, מצוות עשה ל"ג, ובפירושו לתורה שמות מ', ב.

25 המהר"ל ב'גור אריה' למד דין מחודש זה אף מפשוטו של מקרא. על הפסוק: "ואל הארון תתן את העדת אשר אתן אליך" (שמות כ"ה, כא), מפרש רש"י: "לא ידעתי למה נכפל, שהרי כבר נאמר ונתת אל הארון את העדות". וכתב על כך המהר"ל: "לא ידעתי למה לא ידע, כי לפי דעתי עניין גדול יש ללמוד, דיהיו העדות מעכבים את הארון... ועל זה אמר עוד 'ונתת אל הארון את

מובן שלדעת הרמב"ם הארון איננו חלק מהותי במשכן, ועל כן הוא לא מנוי יחד עם שאר הכלים אלא עומד בפני עצמו, ככלי הנועד לשאת את לוחות הברית.

קביעות מקום אינה שייכת בארון

על פי דברים אלו הסביר הגר"ד הלוי סולובייצ'ק²⁶ הלכה נוספת ברמב"ם. בהל' כלי המקדש (פ"ב ה"ב) פסק הרמב"ם שיש מצווה לדורות לשאת את הארון בכתף. והתקשה בדבריו ה'מנחת חינוך'²⁷ – מדוע נאמרו הדברים דווקא בארון, והלא הציווי בתורה זהה הוא בכל הכלים? ותירץ הגר"ד שלשאר הכלים יש חלות שם "כלי שרת" רק בהיותם במקומם,²⁸ ואילו הארון נשאר בקדושת "כלי שרת" גם כאשר הוא יוצא ממקומו.²⁹

העדות, שנה עליו הכתוב לעכב, שלא יהיה ארון אם אין עדות. ובבית שני שלא היה העדות (יומא כא ע"ב), לכך לא עשו את הארון" (וכן כתב ה'משך חכמה' על אתר, וכנראה לא ראה את דברי המהר"ל. וכע"ז בהגהות הרש"ש שם).

26 אגרות הגר"ד הלוי, הל' כלי המקדש פ"ב ה"ב (אגרת לדודו הגר"ז מבריסק), ובהל' בית הבחירה פ"א ה"ו (אגרת לאביו הגר"מ הלוי, ועיי"ש בתשובתו).

27 מצווה שע"ט, 'מצות משא הארון בכתף'.

28 ואמנם במדבר היה דין נשיאה בכתף לכל הכלים, כיוון שהיה להם דין סידור במקומם (עיין במנחות צה ע"א בעניין לחם הפנים שלא היה נפסל בשעת מסע, אף שנפסל ביוצא). ומכל מקום, משעה שהוקם המקדש, צריכים הכלים להיות במקומם על מנת שיהא עליהם תורת כלי (זבחים פח).

29 הגר"ד מביא לכך שתי הוכחות: א) דברי חז"ל שהארון היה יוצא עימהם למלחמה (סוטה מב ע"א). ב) הלאו האוסר על הסרת הבדים (הל' כלי המקדש פ"ב ה"ג), שנוהג בין בשעת נשיאת הארון ובין בשעת חנייתו.

והוסיף על דבריו דודו הגר"ז מבריסק (במכתבים בסוף ספר חידושי מרן ר"ז הלוי על הרמב"ם, דף עז), שיש להוכיח זאת ממה שכתב הרמב"ם בשורש השלישי בספר המצוות שהלאו דלא יעבוד עוד אינו לאו לדורות, כיוון שתלוי במשא בכתף. ואמנם הרמב"ן חלק על כך וסבר שלא זו נאמר גם לדורות, אך ביאר הגר"ז שכוונתו לארון בלבד, כפי שמדוקדק מדבריו. ועוד נחלקו בזה הרמב"ן והרמב"ם, האם לדורות יש מצווה על כהנים או על הלויים, והאם ביחס לכהנים יש הלאו דלא יעבוד עוד.

והוסיף הגר"ז לברר מדוע דווקא בארון יש דין נשיאה לדורות, והלא מצוות נשיאתו היא חלק ממצוות נשיאת המקדש. דהנה, במלכים א' ח' מבואר שהעלו הכהנים והלויים את כל כלי הקודש, וכן הוא בדברי-הימים א' כ"ג. ומבואר בזה שלדעת הרמב"ם, בזמן שהוקם המקדש והגיע למנוחת עולמים בטלה מצוות נשיאה. ולא משום שלא צריך, אלא שבאופן מהותי פקע הדין. הרמב"ן לעומתו סובר שלימות המשיח יהיה עדיין צורך בנשיאה, ורק במקדש אין בזה צורך. ולפי זה חידש הגר"ז שנשיאת הארון לדורות היא דין אחר, האמור בפרשת עקב: "בעת

הארון והמזבח – המקדש בתפיסת הרמב"ן והרמב"ם

ונראה לומר לפי זה שיש בשיטת הרמב"ם רעיון מהותי: התורה איננה מצטמצמת לקדושת מקום מסוים. אי אפשר לתחום את לימודה בזמן מסוים ואין היא שייכת לאנשים מסוימים, אלא שייכת היא לכל אשר יחפוץ ליטול את כתר, בכל מקום ובכל זמן (כלשון הרמב"ם בהל' תלמוד תורה פ"א ה"ח, ושם פ"ג ה"א). על כן, מקומו של הארון במקדש איננו קשור במהותו של המקדש. למשכן התורה אין מקום, הוא 'מעל המקום' – "מקום ארון אינו מן המידה"³⁰.

קדושת מקום המקדש קשורה דווקא בעבודת הקרבנות ובתפילה שנתקנה כנגדם, שבמהותן הן מבטאות עמידה לפני ה', והן אף מוגבלות לאנשים ולזמנים מסוימים.³¹

ד. האם בניית הארון היא מצווה בפני עצמה?

לעיל ביררנו את מרכזיותו של הארון בשיטת הרמב"ן בפירושו על התורה. כעת נחזור ונעיין בשיטתו ההלכתית בהשגותיו לספר המצוות (מצוות עשה לג), לאור דברי הרמב"ם.

הרמב"ם סובר כי בכלל מצוות בניית המקדש יש חיוב לבנות את כלי המקדש. הרמב"ן חלוק עליו בזה, וסבור שהציווי לבנות כלים אינו מכלל מצוות בניית המקדש, ועשיית כל כלי היא מצווה בפני עצמה. אלא שכל הכלים – הכנתם היא הכשר למצווה הנעשית בהם, כגון הדלקת הנרות במנורה. רק בארון, שאין מקיימים בו מצווה כלשהי, יש מצווה מיוחדת לבנותו.³² בדבריו רומז הרמב"ן להסבר שהבאנו לעיל בדברי הרמב"ם, שלפיו כל מהותו של הארון היא להיות משכן ללוחות,³³ אלא שלפי הרמב"ן

ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי לשאת את ארון ברית ה'. ואם כן, יש שני דינים בנשיאת הארון – דין נשיאה של המשכן, שהוא מיוחד ללוויים מדין עבודת משא, ובזה הארון נחשב כאחד מכלי המשכן, והדין השני כאמור בפ' עקב, שמצוותו בכל שבט הלוויים, כולל הכהנים, ואיננו שייך לכלל עבודת הלוויים. ובדין זה הארון הוא כלי עצמאי, שתכליתו ללוחות הברית. עיי"ש.

30 מגילה י ע"א ועוד מקומות.

31 עיין ברכות כח ע"ב, ובספר חידושי רבנו חיים הלוי, הל' תפילה פ"ד ה"א.

32 וע"ע בביאורי הגר"פ פערלא לסהמ"צ לרס"ג, פרשה נ"א.

33 וכן נראה בפירושו לתורה (שמות מ', ב): "ולא הזכיר 'ואל הארון תתן את העדות', כי בהזכירו את ארון העדות יבין זה, כי לא יקרא הארון כן, רק בהיות בו לוחות העדות".

זו גופה סיבה למנות את הציווי על עשייתו כמצוות עשה בפני עצמה, בהיותו הכלי המרכזי של המשכן. ונראה שהדבר עולה בקנה אחד עם שיטתו דלעיל.³⁴

ה. המשכן – צורך גבוה או צורך הדיוט?

לשיטת הרמב"ם ברור שהמשכן הוא צורך האדם. ראשית, מפני שנצטוו עליו אחר שהורגלו בעבודה זרה, כאמור לעיל, ושנית מפני שעצם הצורך בעבודת הקרבנות, ככפרה או כתודה, שייך לאדם העומד מול א-לוהיו. בדומה לכך, הצורך בתפילה הוא של האדם, אשר זועק אל הבורא בצר לו,³⁵ וכפי שהרחיב בזה בעל 'ספר החינוך' (מצווה צה).

לעומתו, הרמב"ן – הצועד בנתיבות חכמת הקבלה – מבאר (בפירושו לשמות כ"ט, מו) כי המקדש הוא צורך גבוה, כביכול.³⁶ ובדרכו אף צעד תלמידו הגדול רבנו בחיי, בפירושו שם.³⁷

ו. מקום הארון ומקום המזבח

כאמור, מחלוקתם של הרמב"ם והרמב"ן בדבר מהותו של המשכן קשורה במחלוקתם האם להעמיד במרכזו את הארון או את המזבח. ונראה להוסיף שהדבר תלוי אף

34 ומכל מקום הרמב"ם לא מנאה, כאמור. וב'מגילת אסתר' שם הסיק שאכן לדעת הרמב"ם אין מצווה לדורות לבנות ארון. והגר"פ פערלא בפירושו (שם פרשה נ"ב) האריך לדחותו, וביאר שבבית שני לא בנו ארון בהוראת שעה ועל פי נביא, אך לדורות ודאי מצווים לבנות ארון.

35 ונראה להוסיף שהדבר אף קשור ברעיון היסודי המבדיל בין תורה ותפילה. התורה נקראת 'חיי עולם' (שבת י ע"א), שכן על ידה מתממש רצון ה' בעולם. התפילה, לעומת זאת, היא 'חיי שעה', שכן מקורה מן האדם, מצרכיו ובעיותיו (עיין 'עולת ראייה' לרא"ה קוק, ענייני תפילה, תפילה ותורה, ב). ולפיכך ניתן גם להבין מדוע תפיסת המשכן כמקום התורה איננה תלויה בהכרח בחטא העגל, כפי שביארנו לעיל, מה שאין כן לפי תפיסת המשכן כמקום התפילה, אזי הצורך בא מלמטה, ממקום חולשתו של האדם, מ'חיי שעה' שלו.

36 רעיון זה הוסבר באופנים שונים על ידי מפרשי הרמב"ן. עיין בספר 'שם דרך' להרב שמחה זיסל ברוידא ראש ישיבת חברון, שהסביר באריכות על פי שיטת הרמח"ל (דעת תבונות סי' יח ודרך ה' חלק א' פרק ב'), שרצון הבורא לברוא עולם הוא משום שרצון הטוב להיטיב, ואם אין מקבל הטוב אין הטבה. והוסיף, שההטבה הגדולה ביותר היא שאנו כביכול נותנים לו, וזוהי עבודת המשכן. ועיין בספר 'נפש החיים' שער ב פ"ד בעניין עבודה צורך גבוה. ועל דרך החסידות, ידועה תשובתו של אדמו"ר הזקן בעל ה'תניא', שכבר כתוב 'נתאווה הקב"ה לעשות לו דירה בתחתונים', ועל 'תאווה' אין מקשים...

37 ועיין עוד בהרחבה בפירושו לשמות כ', א.

הארון והמזבח – המקדש בתפיסת הרמב"ן והרמב"ם

בחשיבות מקומם. מקום הארון בבית המקדש היה על אבן השתייה, אשר ממנה נוצר העולם (כמבואר בגמרא ביומא נג-נד). מקום המזבח, לעומת זאת, היה בשיתין – המקום שממנו נוצר האדם (כפי שכתב הרמב"ם ריש פ"ב מהל' בית הבחירה).³⁸

נראה לומר לפי דברינו שהארון מבטא את השראת השכינה בעולם, שהיא תכלית בריאת העולם, כדברי הרמב"ן, ועל כן מקום הארון הוא המקום שממנו נברא העולם. המזבח, לעומת זאת, הוא צורך האדם, כפי שראינו בדברי הרמב"ם, ועל כן מקומו הוא מקום בריאת האדם.

38 ומקורו בירושלמי נזיר פ"ז ה"ב וכן בבראשית רבה פרשה יד.